

नोधा गौतमः। अग्निर्वैश्वानरः। त्रिष्टुप्।

वया इदग्ने अग्नयस्ते अन्ये त्वे विश्वे अमृता मादयन्ते।

वैश्वानर नाभिरसि क्षितीनां स्थूणेव जना उपमिद्यन्थ ॥ १.०५९.०१

अग्ने- सर्वभूतहितक्रतो । अन्ये अग्नयः- सर्वे अन्ये अग्नयः । सर्वभूतहितक्रतूद्भूता अन्ये क्रतव इत्यर्थ आध्यात्मिके । ते- भवतः । वया इत्- शाखा एव । वयाः शाखा इति यास्कः । त्वे- त्वयि । विश्वे- सर्वे । अमृताः अमृतस्वरूपा देवाः । मादयन्ते- तृप्ताः । मद तृप्तियोगे । वैश्वानर- विश्वेषां नृणां हित । सर्वानरसामान्य । सर्वानरहृत्स्थ । क्षितीनाम्- उपासकहृत्स्थभूमिकानाम् । नाभिः- मध्यस्थानीयः । असि- भवसि । उपमित्- उपस्थापयिता सन् । जनान् । स्थूणेव- स्तम्भ इव । ययन्थ- आधारयः ॥१॥

मूर्धा दिवो नाभिरग्निः पृथिव्या अथाभवदरती रोदस्योः।

तं त्वा देवासोऽजनयन्त देवं वैश्वानर ज्योतिरिदार्याय ॥ १.०५९.०२

दिवः- आकाशस्य चित्ताकाशस्य वा । मूर्धा- शिर इव मुख्यः । पृथिव्याः- भूम्याः । शरीरस्य वा । नाभिः- मध्यस्थानीयः । अथ- अनन्तरम् । रोदस्योः- द्यावापृथिव्योः । मनःशरीरयोः । अरतिः- मुख्योऽध्यक्षः सन्नपि तीव्ररागरहितः । अभवत्- अभूत् । तम्- तादृशम् । त्वा- भवन्तम् । देवासः- द्योतनशक्तयः । देवम्- दीप्तिमन्तम् । अजनयन्त- ससृजुः । वैश्वानर- सार्वजनिक । आर्याय- सुशीलाय । इत्- त्वमेव । ज्योतिः- ज्ञानम् ॥२॥

आ सूर्ये न रश्मयो ध्रुवासौ वैश्वानरे दधिरेऽग्ना वसूनि।

या पर्वतेष्वोषधीष्वप्सु या मानुषेष्वसि तस्य राजा ॥ १.०५९.०३

सूर्ये- भास्करे । आत्मसूर्ये । ध्रुवासः- निरन्तराः । रश्मयः- चिद्रश्मयः । न- इव । वैश्वानरे- सर्वजनहिते । अग्ना- अग्नौ । वसूनि- धनानि । दधिरे- स्थापितानि । या- यानि वसूनि । पर्वतेषु- गिरिषु । ओषधीषु । अप्सु- उदके । सन्ति । या- यानि वसूनि । मानुषेषु- मनुष्येषु अन्तर्हितानि सन्ति । तस्य- तेषाम् । राजा- अधिपतिः । असि- भवसि ॥३॥

बृहती इव सूनवे रोदसी गिरो होता मनुष्यो न दक्षः ।

स्वर्वते सत्यशुष्माय पूर्वैर्वैश्वानराय नृतमाय यहीः ॥ १.०५९.०४

रोदसी- द्यावापृथिव्यौ । सूनवे- स्वजातायाग्नये । बृहती इव- विस्तृते अभवताम् । स्वर्वते- ज्योतिष्मते । सत्यशुष्माय- सत्यबलाय । नृतमाय- अध्यक्षश्रेष्ठाय । वैश्वानराय- सर्वजनहितायाग्नये । पूर्वीः- प्राचीनान् । यहीः- महतः । गिरः- मन्त्रान् । दक्षो न मनुष्यः- समर्थो नर इव । होता- देवाह्वाता । धारयति ॥४॥

दिवश्चित्ते बृहतो जातवेदो वैश्वानर प्र रिरिचे महित्वम् ।

राजा कृष्टीनामसि मानुषीणां युधा देवेभ्यो वरिवश्चकर्थ ॥ १.०५९.०५

जातवेदः- जातविद्य । बृहतः- महतः । दिवः- आकाशभूतस्य । ते- भवतः । महित्वम्- महिमा । प्र- प्रकर्षेण । रिरिचे- पृथग्भूतो विरोचते । रिचिर् विरेचने । विचिर् पृथग्भावे । मानुषीणां कृष्टीनाम्- मनुष्यप्रजानाम् । राजा- अध्यक्षः । असि- भवसि । युधा- आत्मावरणभूतवृत्रयुद्धेन । देवेभ्यः- द्योतनशक्तिभ्यः । वरिवः- संपदम् । चकर्थ- अकरोः ॥५॥

प्र नू महित्वं वृषभस्य वोचं यं पूरवौ वृत्रहणं सचन्ते ।

वैश्वानरो दस्युमग्निर्जघन्वाँ अधूनोत्काष्ठा अव शम्बरं भेत् ॥ १.०५९.०६

यम् । पूरवः- मनुष्याः । वृत्रहणम्- आत्मावरणशक्तिभेदकमिति । सचन्ते- सेवन्ते । तस्य । नु-
क्षिप्रम् । वृषभस्य- वर्षकस्य इन्द्रभूतस्य । महित्वम्- महिमानम् । प्र वोचम्- प्रकर्षेण ब्रवीमि ।
वैश्वानरः- विश्वप्रजाशान्तिकरः । अग्निः । दस्युम्- चिद्रश्म्यपहारकं चित्ताधारशक्तिप्रवाहबन्धकम् ।
जघन्वान्- नाशितवान् । काष्ठाः- चित्ताधारशक्तिप्रवाहप्रतीकोदकानि । अधूनोत्-
अधोमुखान्यपातयत् । ससर्जेति भावः । शम्बरम्- मेघं । चित्ताधारशक्तिप्रवाहनिरोधप्रतीकम् । अव
भेत्- अवाभिनत् ॥६॥

वैश्वानरो महिम्ना विश्वकृष्टिर्भरद्वाजेषु यजतो विभावा ।

शातवनेये शतिनीभिरग्निः पुरुणीथे जरते सूनृतावान् ॥ १.०५९.०७

वैश्वानरः- सार्वजनिकः । महिम्ना । विश्वकृष्टिः- विश्वेषां सत्कर्मणां मार्गदर्शकः । विभावा-
विशेषप्रकाशः । भरद्वाजेषु- दानाय अन्ननिर्वाहकेषु । यजतः- पूज्यः । सूनृतावान्-
प्रियहिततत्त्ववान् । अग्निः- सर्वभूतहितक्रतुः । शातवनेये- बह्वाश्रयभूते । पुरुणीथे- बहुनेतृकर्मणि ।
शतिनीभिः- शतभावनाभिः । जरते- स्तूयते ॥७॥